

В. М. Матях (Київ)

Біля витоків «Киевской старины»

(До 110-річчя виходу першого номера журналу)

Заснування історичного журналу «Киевская старина», перша книжка якого вийшла з друку в січні 1882 р., стало справжньою подією у науково-культурному житті України другої половини XIX ст. Як згадує син відомого українського історика О. М. Лазаревського, багатьом здавалося у той час, що видання цього журналу «є справа майже безнадійна. Місцевий, так би мовити, провінціальний журнал досить вузького, порівнюючи, змісту, присвячений дослідженням української історії, характеристичних особливостей українського світогляду, вироблених віками побутових стосунків на Україні, журнал, що не міг мати багатьох платних співробітників, ані широкого кола передплатників, що не одержував жодних дотацій і субсидій, розраховуючи лише на передплату, мусив незабаром зійти нанівець, або бути проковтнутим похмурою реакцією тих часів»¹. Але життя по-своєму скоригувало його долю. «Киевская старина» не тільки проіснувала чверть віку, ...але і залишила по собі невитравний слід, являючи своїми численними томами справжню багатющу енциклопедію української історії, української культури, українознавства, в чималому цілком актуальну і за теперішніх часів»².

Майже за 25 років існування (1882—1906 рр.) в історії журналу «Киевская старина» можна простежити кілька періодів, кожний з яких заслуговує на значну увагу. Та, безперечно, найбільш важливим з них є період створення «Киевской старины» й перших років її видання, який умовно окреслюється 1882—1887 рр., коли головним редактором був Ф. Г. Лебединцев. У той час вирішувалася не тільки доля майбутнього журналу, а й формувався його основний напрям, внутрішня структура та тематична спрямованість.

То ж як і за яких умов було створено цей часопис?

Ідея про заснування історичного наукового журналу у Києві визрівала в середовищі української науково-культурної громадськості вже з 30-х років минулого століття. Проте реалії суспільно-політичного життя України мало сприяли її практичному втіленню. Лише починаючи з другої половини XIX ст. ситуація почала дещо змінюватись. Значно зріс інтерес до національної історії українського народу, висвітлення найважливіших проблем якої знаходило місце на сторінках журналів «Русский архив», «Русская старина», «Чтения общества истории и древностей российских» та інших видань, що виходили у Москві та Петербурзі. В них поряд з російськими вченими активно співробітничали й українські дослідники. Однак цілком слушним було їх бажання мати свій друкований орган. Після закриття першого українського літературно-мистецького та суспільно-політичного журналу «Основа», який у 1861—1862 рр. видавався П. Кулішем та М. Костомаровим у Петербурзі, це питання знову гостро постало на порядок денний.

Навесні 1879 р. професор Київського університету В. Б. Антонович висловив припущення, що «в Петербурзі не відмовлять дати дозвіл на

¹ Лазаревський Г. Київська старовина: Спогади // Укр. література.— 1943.— № 7.— С. 97—98.

² Там же.— С. 98.

видання історичного наукового журналу, зрозуміло, виключно російською мовою, хоч і присвяченого місцевим інтересам»³.

Подробиці заснування цього журналу простежуються з листування його фундаторів В. Б. Антоновича, О. М. Лазаревського, Ф. Г. Лебединцева, П. Г. Лебединцева, П. І. Житецького та М. І. Петрова. Ці ж особи практично входили й до складу першої редакції часопису. Невеликий гурток, який вирішив «вести дело сообща»⁴, «вмів берегти свою таємницю від чужого, часто небезпечного в ті часи ока й вуха цензорів і жандармів»⁵. На його засіданнях вже на початку 1881 р. обговорювалася програма майбутнього журналу, бажана тематика статей, кандидатури співробітників та його назва. Після тривалих розмірковувань було відхилено проекти назв «Украинская старина», «Запорожская старина», «Украинский архив» тощо і вирішено назвати новий часопис «Киевская старина». Засновники журналу пояснювали свій вибір тим, що «Киев, помимо своей собственной истории, представляющей еще много не раскрытых и не прочтенных страниц, имеет широкое историко-этнографическое значение. Несмотря на разрозненность частей южно-русского народа и превратность своей собственной политической судьбы, он никогда не переставал быть средоточием духовной его жизни. Поэтому все, что жило одною с ним жизнью, тяготело к нему как к своему духовному центру, думало с ним одною общею мыслью и говорило одним языком, где и в каких условиях оно теперь ни очертилось бы, все это от устьев Днепра до берегов Буга и Немана, до верховьев Сана и подножия Карпат, имеет одну с Киевом историю, и все их прошлое является нам в одном, нераздельном образе киевской старины. Говоря так, мы устанавливаем смысл принятого для издания названия, определяем общее содержание издания...»⁶.

Цілком серйозно ініціатори створення журналу поставилися й до вибору кандидатури на посаду головного редактора-видавця. Спочатку таку пропозицію одержав кафедральний протоієрей Софійського собору Петро Гаврилович Лебединцев, людина, яка була добрим знавцем історії Києва і до того ж мала великий досвід видання та редагування «Киевских епархиальных ведомостей»⁷. Його популярність як науковця та суспільне становище відкривали можливість порівняно легко одержати від уряду дозвіл на видання нового журналу. Схвально ставлячись до ідеї заснування «Киевской старины», П. Г. Лебединцев, проте, відмовився від запропонованої посади, порекомендувавши замість себе свого молодшого брата Феофана Гавриловича. При цьому він зазначив, що «як для нас, так і для Петербурга» це «кандидат цілком відповідний»⁸. Члени установчого комітету схвально зустріли цю пропозицію. В листі до О. І. Ханенка О. М. Лазаревський писав: «Вы уже знаете о готовящейся родиться «Киевской старине». Издание задумано на солидных основаниях человеком очень серьезным»⁹.

Що ж являла собою ця людина? Син сільського священика на Звенигородщині (нині Городищенський р-н Черкаської обл.), історик церкви за фахом, Ф. Г. Лебединцев був особою широко освіченою,

³ Там же.— С. 108.

⁴ Лист Ф. Г. Лебединцева М. І. Петрову від 11 грудня 1882 р. // Україна.— 1928.— № 6.— С. 96.

⁵ Савченко Ф. В. Б. Лебединцев і перша редакція «Київської старини» (Листи В. Б. Антоновича до Ф. Г. Лебединцева, Ф. Г. Лебединцева до М. І. Петрова та інші) // Там же.— С. 84.

⁶ Цит.: за: Данилов В. В. Литературные поминки // Истор. вестник.— 1907.— № 7.— С. 206.

⁷ Див.: А. Л. Как основалась «Киевская старина» // Киевская старина.— 1897.— № 3.— С. 63—64.

⁸ Лазаревський Г. Назв. праця.— С. 109.

⁹ Шевелів Б. Листи О. М. Лазаревського до О. І. Ханенка // Ювілейний збірник на пошану академіка М. С. Грушевського.— К., 1928.— Ч. 2.— С. 481.

розумною, натурою обдарованою та самобутньою, яка користувалася великою повагою серед сучасників. Маючи неабиякий літературний хист, він до того ж обладав певним науковим та редакторським досвідом. Закінчивши Київську духовну академію, Феофан Гаврилович довгий час працював викладачем у семінаріях. Зайнявши згодом посаду професора Київської духовної академії, Ф. Г. Лебединцев заснував і редагував у 1860—1863 рр. журнал «Руководство для сельских пастырей», надрукував ряд статей з місцевої історії та видав два томи матеріалів з історії православ'я на західній Україні у XVIII ст. Його перу належать книги «Архимандрит Мельхиседек Значко-Яворський» та «Братства, їхня колишня і нинішня доля та значення». У 1865 р. Лебединцева було призначено директором шкіл у Царстві Польському. Вийшовши у 1881 р. (у віці 53-х років) у відставку, він всі свої сили, знання та енергію присвятив справі видання першого українського історичного журналу.

Уже на початку 1881 р. Ф. Г. Лебединцев порушив питання перед міністерством внутрішніх справ про отримання ним дозволу на видання і редагування у Києві історичного безцензурного журналу «Киевская старина». Одночасно О. М. Лазаревський звернувся до свого старшого брата В. М. Лазаревського — члена ради міністерства внутрішніх справ і ради головного управління у справах друку — з проханням прискорити хід цієї справи¹⁰. Тим часом редактора-видавця турбують питання підбору матеріалу для перших книжок часопису та залучення до роботи в ньому майбутніх співробітників. Йому вдалося згуртувати навколо журналу найкращих представників історичної наукової думки на Україні, відомих українських етнографів, літераторів, мовознавців. Насамперед до співробітництва в журналі були запрошені професори Київського університету та Київської духовної академії. Науково-літературну допомогу майбутньому журналу обіцяли В. Антонович, О. Лазаревський, А. Прахов, А. Петров, В. Тарновський. Феофан Гаврилович почав листування з бажаними для журналу авторами — українськими істориками В. Білозерським, А. Скальковським, О. Потебнею, П. Єфименком та ін. Він намагається залучити до роботи у «Киевской старине» російських академіків О. М. Веселовського та О. М. Пипіна. Значну роль у роботі журналу відіграв історик народницького напрямку О. Левицький. Етнографія була представлена такими іменами, як М. Драгоманов, Ф. Волков, Ц. Нейман та ін. Багато праць на сторінках часопису опублікували філологи П. Житецький, М. Сумцов, М. Петров, В. Науменко. З «Киевской стариной» співробітничали такі прогресивні громадські діячі, як І. Франко, М. Коцюбинський, Ф. Рильський та ін. Навколо нового видання почали також гуртуватися молоді кадри дослідників.

Вже у 1881 р. О. Потебня передав до редакції своє велике дослідження про українські колядки, а також ненадруковані твори Квітки-Основ'яненка, від І. Нечуя-Левицького надійшов великий нарис з історії побуту київського духовенства — повість «Старосвітські батюшки та матушки». Художник та професор А. Прахов пообіцяв підготувати матеріал про фрески Кирилівського монастиря у Києві. Велося інтенсивне листування з М. І. Костомаровим щодо його дозволу вмістити в журналі монографію «Мазепа». Однак Микола Іванович повідомив через В. Антоновича, що твір вже передано в редакцію журналу «Русская мысль», де його й було надруковано у 1882 р. Першого листопада П. Житецький написав Ф. Лебединцеву, що Костомаров пообіцяв дати для майбутнього журналу свою велику роботу «Последние дни Гетманщины». Поряд з дослідженнями до редакції надходили й унікальні джерельні матеріали. Характеризуючи тематичну наповненість редакційного портфеля, Ф. Г. Лебединцев в одному з листів писав: «В статью

¹⁰ Лазаревський Г. Назв. праця.— С. 111.

ях скудості нет, а сыръя очень ценного являются массы. С этой стороны журнал вполне обеспечен»¹¹.

27 серпня 1881 р. з Петербурга надійшов запит на ім'я київського генерал-губернатора Дрентельна, у якому з'ясовувалося його ставлення щодо можливості дати Ф. Лебединцеву дозвіл на видання у місті безцензурного журналу «Киевская старина». Відповідь була позитивною. Установчий комітет у складі В. Антоновича, О. Лазаревського, братів Лебединцевих та професора Київської духовної академії М. Петрова вже складав проспекти про видання «Киевской старины». Втім справа з отриманням офіційного дозволу з Петербурга затягувалася. Лебединцев писав у жовтні 1881 р. П. Житецькому: «Вас удивляет, может быть, что наша «Старина» доселе не объявилась. Но течение вещей таково, что скорее, кажется, можно попасть в тюрьму, чем доброе и полезное дело сделать»¹². Нарешті, у жовтні 1881 р., Ф. Г. Лебединцев отримав формальний дозвіл міністерства внутрішніх справ на заснування ним у Києві історичного журналу російською мовою. 23 жовтня він повідомляє П. Житецькому: «На днях будет генеральное собрание у меня сотрудников и разсуждение о том, чем и как начинать»¹³. Того ж дня він пише М. І. Костомарову: «Разрешение на «Старину» есть и она будет...»¹⁴. На жаль, не здійснилися надії засновників журналу обійти пильне око російської цензури. За 25 років існування «Киевской старины» цензори внесли неабияку «лепту» в її історію¹⁵. Цензурні утиски призвели до того, що багато матеріалів так і залишилось мертвим вантажем у редакційних запасниках. Часто, щоб обійти цензуру, статті друкувалися під псевдонімами та криптонімами. Зокрема, це стосується публікацій М. Драгоманова та Ф. Вовка, які перебували в еміграції.

За свідченням В. Науменка, видавництво часопису могло розпочатися за двох умов: по-перше, при наявності достатньої кількості переплатників і, по-друге, при матеріальній підтримці з боку деяких українських магнатів¹⁶. Сам Ф. Г. Лебединцев так описує заснування «Киевской старины»: «...Решено было образовать акционерный кружок, с привлечением в оный и посторонних денежных людей. Я искал их, получал обещания, составлял проекты... прошение было подано, разрешение получилось, надо было начинать. Явились случайные 500 р., я доложил своих и начал. Почему? Надежда на статьи не была утрачена. Оставалось их считать складочным капиталом. Подписка должна была определить, что с ним будет... Так я и начал вести, считая вкладчиком всякого, кто дал статью, не требуя сейчас и денег»¹⁷. Матеріальну базу «Киевской старины» становила частина коштів, яку через професора О. Ф. Кістяківського передав на розвиток української історичної науки В. Ф. Семиренко. Близько 3 тис. крб. виділив на видання журналу український поміщик та меценат Г. П. Галаган. За пропозицією О. М. Лазаревського авторам журналу передбачалася виплата гонорару у сумі 40—50 крб. за аркуш. Проте редакційний комітет працював в журналі фактично безкоштовно, переводячи свої гонорари у фонд підтримки видання.

20 січня 1882 р. київський окремий цензор Рафальський своїм підписом і штампом «благословив у світ першу книжку нового журналу».

¹¹ Житецький І. Перші роки «Київської старини» та М. І. Костомаров // Україна.— 1926.— Кн. 4.— С. 102.

¹² Там же.— С. 98.

¹³ Там же.— С. 100.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Див.: ЦНБ АН України, ВР, ф. II, оп. 4232, 4233, 4304—4313.

¹⁶ Житецький І. «Київська старина» за часи Ф. Лебединцева. 1882—1887 // Україна.— 1925.— Кн. 6.— С. 113—120.

¹⁷ Савченко Ф. Назв. праця.— С. 95.

¹⁸ Програма журналу «Киевская старина» // Киевская старина.— 1883.— № 1—4.

зміст якої становили праці його засновників: «Киев, его судьба и значение с XIV по XVI ст.» В. Антоновича, «Южнорусские архиереи XVI—XVII в.» О. Левицького, «Люди Старой Малороссии (Лизогубы)» О. Лазаревського та статті і замітки інших авторів. Цей номер «Киевской старины» прикрашала відома фотокопія портрета Богдана Хмельницького з колекції музею В. Тарновського, що символізувало собою напрям нового видання. В програмі журналу повідомлялося, що в ньому будуть друкуватися самостійні дослідження з історії України, щоденники, записки, спогади, мемуари та біографії визначних діячів української історії, цінні історичні документи, описи археологічних пам'яток, «исчезающие древние напевы, незаписанные думы, сказки, легенды и пр.». В ній також зазначалося, що «Киевская старина» «по однородности ее целей с задачами местного исторического общества Нестора-летописца будет, согласно избранию этого общества, постоянным его органом, помещая у себя рефераты его членов, отвечающие программе и характеру журнала...»¹⁸. Характеризуючи значення нового видання, Ф. Г. Лебединцев підкреслював, що «Киевская старина» розробляє такі ж державні питання, як і Київська комісія для розгляду давніх актів, але «первую могут тысячи читать, а вторую разве десятки»¹⁹.

До складу редакції новоствореного журналу входили В. Антонович, О. Лазаревський, П. Житецький, О. Левицький, І. Малишевський, В. Тарновський, П. Лебединцев та ін. Першим її помешканням було приміщення в Троїцькому народному будинку на Бібіковському бульварі (нині б. Т. Шевченка). Пізніше редакція «Киевской старины» перемістилася до двоповерхового будинку на Софійській площі (площа Б. Хмельницького). В цьому будинку відбувалися редакційні засідання. Тут же, на другому поверсі, мешкав її перший редактор-видавець Ф. Г. Лебединцев.

Значну роль у роботі редакції часопису в перші роки його існування відіграв В. Б. Антонович. Його перу належить ряд надрукованих в «Киевской старине» статей і заміток, зокрема: «Паны Ходаки — воротилы городского самоуправления в Киеве в XVI—XVII ст.» (1882, № 2), «Уманский сотник Иван Гонта (1768 г.)» (1882, № 11), «Прилуцкий полковой ассаул Михайло Мовчан и его записная книга» (1885, № 1), «Несколько данных о землевладении в южной Украине в XV ст.» (1896, № 10) та ін., безліч рецензій. Будучи головою товариства Нестора-літописця, Антонович чимало сприяв популяризації журналу серед членів цього наукового об'єднання.

Біля витоків першого українського історичного журналу ми бачимо й таку яскраву постать, як О. М. Лазаревський. На час створення «Киевской старины» припадає й розквіт його наукової діяльності. На сторінках журналу Лазаревський опублікував такі праці, як «Запорожье в конце XVIII в.» (1889, № 12), «Из истории сел и селян Левобережной Малороссии» (1891, № 11), «Исторический очерк местности, составляющей Полтавский полк» (1903, № 4), «К истории сел и селян Левобережной Малороссии» (1891, № 1), «Судебная инквизиция в бывшей гетманщине» (1886, № 1) та ряд інших. Саме завдяки О. Лазаревському в «Киевской старине» в 1884—1886 рр. вперше була повністю опублікована така історична пам'ятка з історії України XVIII ст., як «Дневник генерального хорунжего Николая Ханенко (1727—1753 гг.)». З 1888 р., зі зміною складу редакції, «Киевская старина» перейшла під його безпосередній вплив. Він залишався душею журналу та його фактичним керівником майже до своєї смерті у 1902 р.

Багато уваги надавали виданню й інші члени редакційного комітету. Та вся вага суто технічної редакційної роботи і вирішення складних фінансових справ «Киевской старины» основним тягарем на пер-

¹⁹ Житецький І. Перші роки «Київської старины»...— С. 115.

шому етапі існування часопису падала саме на плечі її головного редактора-видавця. «Усю свою працездатність застосував Лебединцев до цієї нової роботи», невтомно працюючи і як редактор, і як видавець, і як головний коректор, і як конторник, і як експедитор²⁰. З метою збору цікавих матеріалів для журналу він регулярно відвідував засідання історичного товариства Нестора-літописця. «Вот уже рыболов пришел выуживать статьи»,— жартували лектори, «...коли бачили, як Лебединцев з лукавою усмішкою проходить до свого місця за столом засідання вчених-дослідників»²¹. Його перу також належали всі редакційні статті, багато з яких з'являлося без підпису. За шість років він написав для «Киевской старины» безліч рецензій, заміток і невеликих нарисів, які не перевищували обсягу авторського аркушу. Всі свої праці він писав під псевдонімами, серед яких найчастіше зустрічалися К. Цибульський, Лобода, Кулюмбаш, Б. Д-р, Холмський Старожил, Холмський Братчик, Фратеркулус та ін.²² Сучасники згадують, що іноді в бесідах Лебединцев з властивим йому гумором казав: «А какого я сотрудника приобрел! (називалося одне з цих прізвищ). Да и плачу же я ему хорошо»²³.

Проте фінансовий бік справи залишав бажати кращого. Незважаючи на всі зусилля редактора-видавця, журнал залишався збитковим. Ф. Лебединцеву доводилося все більше набирати боргів, щоб якось продовжувати справу. Вже в кінці 1882 р. він писав Костомарову: «Истекший год дал дефициту свыше 3-х тысяч. Я все свое отдал, часть прихватил и еще в долгу остался, если не вывезет нынешний год, я умью руки пред народом...»²⁴. А в січні наступного року, описуючи тяжке фінансове становище, він скаржився: «Суворину и Шубинскому можно бы отвечать, что «не візьме чорт» Вашего «Исторического вестника», и «Киевская старина» никакая ему не соперница. Они богаты деньгами и подпискою, мы только теплым сочувствием... Другими словами, если бы я имел средства давать листов по 15 в месяц в книжке, заказывать приложения у Панемакера, употреблять самую лучшую бумагу и не только оплачивать, но даже заказывать статьи, не стесняясь размерами гонорара, тогда возможна была бы конкуренция. Теперь у меня 500 подписчиков, а у них, верно, тысячи две»²⁵.

Тісні стосунки склалися між редакцією «Киевской старины» та М. І. Костомаровим. В цьому журналі відомий вчений вперше вбачав видання, цілком присвячене відображенню близької йому історії українського народу та його побуту. З нетерпінням чекав він виходу перших книжок журналу. «От полноты души приношу вам благодарность за внимание, оказанное мне присылкою «Киевской старины»,— писав він Ф. Г. Лебединцеву.—...Что о ней можно сказать кроме похвалы и благодарности от имени науки! Выбор помещенных статей превосходен... Я уверен, что ваша «Старина» будет пользоваться достожданным уважением не только в Малороссии, но и в Великой Руси»²⁶.

Саме Костомарову належить перша схвальна рецензія на перші чотири книжки часопису, вміщена у 1882 р. в петербурзькій газеті «Новое время»²⁷. Особливу увагу в ній автор приділив статтям В. Ан-

²⁰ Лазаревський Г. Назв. праця // Укр. література.— 1943.— № 8—9.— С. 111.

²¹ Житецький І. Заходи коло організації історичного товариства в Києві // Україна.— 1929.— № 1—2.— С. 28.

²² Див.: В. Г. К редакторской деятельности Ф. Г. Лебединцева // Киевская старина.— 1888.— № 5.— С. 65—66.

²³ Житецький І. «Київська старина» за часи Ф. Г. Лебединцева.— С. 115.

²⁴ Житецький І. Перші роки «Київської старини»...— С. 109.

²⁵ Там же.— С. 110.

²⁶ Данилов В. Матеріали для біографії Н. І. Костомарова // Україна.— 1907.— Кн. 4.— С. 251.

²⁷ Див.: Костомаров Н. І. «Киевская старина». Ежемесячный исторический журнал. Кн. I—IV, 1882, К.: Рецензия // Новое время.— 1882.— № 2212.

тоновича про Київ XIV—XVII ст., О. Лазаревського «Люди старой Малороссии» та «Щоденнику Освецима». Нарікання Костомарова викликали лише поганій шрифт та брошуровка журналу. «С Вашей легкой руки,— писав йому Ф. Г. Лебединцев, дякуючи за рецензію,— и другие хвалят «Старину». Великое спасибо всем, но сам я горюю, что многого и многого не достаёт. Хотелось бы систему ввести, некое направление создать, иное по преимуществу разрабатывать, как например сведения о хранилищах книг, бумаг, портретов и всяких предметов старины, чтобы все знали, где что находится и где что искать»²⁸. В кінці березня 1882 р. М. І. Костомаров надіслав до редакції «Киевской старины» і свою працю — «Поездка в Белую Церковь», яку було вміщено в п'ятій книжці журналу. В травні він передав для «Киевской старины» «Материалы для истории Колиивщины или резни 1768 года» з своєю передмовою та замітку «Относится ли песня о взятии Азова к событиям XI века». В листопаді того ж року редакція одержала його статтю «П. А. Кулиш и его последняя литературная деятельность». 30 листопада Лебединцев надсилає до Петербурга листа, в якому, дякуючи Костомарову за надіслані твори, зазначає: «Брат Даниил пишет, что Вы уже пишете обзор «Киевской старины» для «Правительственного вестника». Пошли Вам, Господи, за то доброе здравие и многие лета, сим бо образом могут фонды «Старины» подняться и приложиться и лета живота»²⁹. Невдовзі, 14 грудня, така рецензія була надрукована в петербурзькій газеті³⁰. А вже через кілька днів Лебединцев писав її автору: «Имеются точные сведения, что «Киевскую старину» с появлением о ней рецензии в «Правительственном вестнике» стали считать благонадежною»³¹. В 1883 р. в «Киевской старине» були надруковані ще дві невеликі праці Костомарова — замітка «Словечко по поводу замечания о федеративном начале в древней Руси», що була написана на статтю Д. І. Багалія «Удельный период и его изучение», та рецензія на драму Старицького «Не судилось». В 1884 р. вже тяжко хворий вчений надрукував у журналі свою статтю «Из прожитых на Волини дней», гонорар за яку перерахував на підтримку часопису.

Спочатку «Киевская старина» мала просту сіру обкладинку. З 1883 року її зовнішній вигляд змінився. Вільєтка нової обкладинки, на відміну від інших історичних журналів, була побудована не на алегоріях, що запозичувалися з давньої класичної міфології, а містила зображення українських кахлів, знайдених в м. Козельці Чернігівської губернії, які являли собою взірець давнього українського кустарного промислу³². Дванадцять зображень, відібраних для вільєтки журналу з колекції О. М. Лазаревського, охоплювали період української історії від Київської Русі до Переяславської ради 1654 р. й були присвячені визначним військовим, політичним, побутовим або легендарним подіям. Пам'яткою старовинної каліграфії були й літери, взяті для заголовку видання: початкова «К» та всі літери малого шрифту запозичувалися з старовинного рукописного канівського ірмологіума* 1635 р. Інші літери були взяті з давніх гродських книг Волині та Поділля.

Як і раніше, Ф. Г. Лебединцев турбується про гідне поповнення редакційного портфеля. «Кроме помещенных в объявлении статей и материалов есть у меня много драгоценнейших вещей,— повідомляв він М. І. Костомарову,— а в числе их бумаги Сулим и Забел. Вообще,

²⁸ Житецький І. Перші роки «Київської старини»...— С. 109.

²⁹ Там же.— С. 107.

³⁰ Див.: «Киевская старина». Ежемесячный исторический журнал 1882 года // Правительственный вестник.— 1882.— № 276.

³¹ Житецький І. Перші роки «Київської старини»...— С. 109.

³² Див.: Объяснение вильєтки // Киевская старина.— 1883.— № 1; Кафельные памятники XVIII века (Посмертная записка М. Н. Александровича) // Киевская старина.— 1883.— № 1.— С. 211—213.

* Нотна книга в православному богослужінні.

истекший журнальный год показал, какие богатства нашей истории лежат нетронутыми. С разработкой их история должна получить другой колорит и дать иные выводы»³³. І далі додає: «В 83 году «Киевская старина», уповаю, будет значительно лучше. Добрые люди шлют отовсюду. Драгоценен акт допроса Герцику (подлинный) который я получил вчера от А. П. Барсукова... Вчера часть бумаг Григория Пелетиковского архива от Ставропольского. Хлопотал у Дрентельна о дозволении проникнуть в его архив... Хочу налечь на беллетристику, но не в ущерб науке, хочу и переводную с польского допустить»³⁴. У відповідь на це Костомаров порадив Лебединцеву підійти до вибору беллетристичних творів «с крайним разбором и предусмотрительностью», так, чтобы напечатание в «Киевской старине» было редкостью и служило патентом на художественное достоинство и вместе на значение для научного знания»³⁵.

Порівняно широкою була й географія розповсюдження «Киевской старины» — часопис передплатувався не тільки серед української громадськості, але й у Москві, Петербурзі, ряді російських губернських міст, а також за кордоном³⁶. Однак, якщо на початок квітня 1882 р. до редакційних книжок було занесено майже 750 передплатників, а на кінець року — близько 1000, то вже на початку наступного їх кількість значно зменшилася. В одному з листів до Костомарова Лебединцев так змальовував ситуацію: «Теперь несколько слов о «Старине» нашей. Положение ее прежнее, — неопределенное критическое. Подписка, подымавшаяся было на 20% против прошлогодней, теперь опять с нею сравнялась. Представленное самому себе, т. е. обыкновенному течению, издание не выдержит не только 5-ти летнего искусства, как «Русская старина», но даже и трехлетнего, а оно должно бы иметь серьезное значение в нашем умственном направлении и движении. Его нельзя бросать ввиду первой неудачи... его нужно всеми силами поддерживать, я могу и другую работу найти, но вряд ли скоро могла бы явиться другая «Киевская старина»³⁷. Вишукуючи причини невдач у виданні часопису, Лебединцев вбачав головну з них «...в той деморализации, которая ведется чуть ли не со времен Выговского, в том извращении понятий о Южной Руси, ее значении в общей жизни России, и конечно, ее истории, которое примечается равно в малорусской, как и в великорусской публике»³⁸. Він звернувся до М. І. Костомарова з проханням написати спеціальну публіцистичну статтю про значення української історії та етнографії «в общем нашем образовании и умственном развитии да и жизни государственной...»³⁹. З іншого боку, редактор-видавець намагався урізноманітнити тематику журналу, вміщуючи, як він сам відзначав, на догоду читачам «с ущербом для чистой истории» на його сторінках українські та перекладні повісті й романи. Разом з тим він намагався одержати у Петербурзі рекомендації для передплати журналу по школах та інших установах. Велику допомогу в цьому надав київський митрополит Платон, який рекомендував передплату на «Киевскую старину» по київській єпархії. Лебединцев звернувся до тодішнього міністра внутрішніх справ Д. Толстого з проханням про державну субсидію для «Киевской старины». Щоб поліпшити фінансові справи видання, М. І. Костомаров вже у 1883 р. радив Ф. Лебединцеву звернутися за допомогою для заможних українських меценатів. Проте всі ці надії виявилися марними.

³³ Житецький І. Перші роки «Київської старини»...— С. 109.

³⁴ Там же.

³⁵ Данилов В. Материалы для биографии Н. И. Костомарова.— С. 251.

³⁶ ЦНБ АН України. ВР, ф. 112, оп. 1, 2, 3; ф. II, оп. 4129.

³⁷ Житецький І. Перші роки «Київської старини»...— С. 112.

³⁸ Там же.— С. 112—113.

³⁹ Там же.— С. 113.

31 жовтня 1883 р. Ф. Г. Лебединцев писав до М. І. Костомарова: «Решили мы, не надеясь и не ожидая ничего, продолжать «Киевскую старину» и в 1884 г., но с двумя условиями: во 1-х, никому не платить, кроме самых крайних случаев, а во 2-х, чтобы каждый сотрудник и знакомый подписчик приобрел только одного подписчика»⁴⁰. Проте такі заходи не могли не привести до того, що частина авторів відійшла від співробітництва в журналі або давала для публікації в ньому лише ті матеріали, які з якихось причин не були надруковані в інших виданнях. Це, зрозуміло, негативно позначилося на редакційних запасах⁴¹. У той же час посилювалися й гоніння цензури на українські тексти «Киевской старины», що примусило редактора-видавця звернутися до міністра внутрішніх справ Д. А. Толстого та до Головного управління у справах друку з проханням дозволити дотримуватися в журналі фонетичного українського правопису, затвердженого Академією наук для «Словаря малорусского». Лебединцев просив М. І. Костомарова пояснити Д. А. Толстому «всю невозможность полного применения Выс. повеления 1876 г. к научному журналу...»⁴².

В 1886—1887 рр. становище журналу стає настільки скрутним, що після чергового розходження з приводу публікацій з старою українською громадою, стосунки з якою останнім часом дедалі все більше погіршувалися, Ф. Г. Лебединцев приймає рішення про припинення видання «Киевской старины». Проте журналу судилося проіснувати ще майже 19 років. Восени 1887 р. відповідною угодою його було передано приятелю П. Житецького, землевласнику з Чернігівщини, філологу за фахом та відомому земському діячу О. С. Лашкевичу⁴³. А незабаром обірвалося й життя першого редактора-видавця «Киевской старины». Феофан Гаврилович Лебединцев помер 18 березня 1888 р.— того самого дня, коли йому виповнилося 60 років.

Так завершився початковий етап існування «Киевской старины», пов'язаний з ім'ям її першого редактора-видавця Ф. Г. Лебединцева. Попереду були роки розв'язання нових завдань, додання труднощів і здобуття успіхів. Змінювалися редактори-видавці, склад та адреси редакції. З'являлася нова автура. Певного коригування зазнала структура часопису. Та незмінним за всі роки залишалося одне — вірність редакційного колективу принципам, закладеним в основу видання ще в момент його заснування.

Одержано 12.09.91.

⁴⁰ Там же.— С. 117.

⁴¹ Див.: Житецький І. «Київська старина» за часи Ф. Г. Лебединцева.— С. 113—120.

⁴² Житецький І. Перші роки «Київської старини» та М. І. Костомаров.— С. 118.

⁴³ ЦНБ АН України, ВР, ф. 112, оп. 1, арк. 1—3.